

en-Nesefti'nin en-Neml Sûresi Tefsirinde Geçen Hz. Süleyman İle İlgili Rivayetlerin İsrâiliyat Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Narratives About Prophet Sulaiman in Al-Nasafi's Interpretation Of Surah Al-Naml In Terms Of Isrâ'iliyyât

Muhammet AYYILDIZ* Mustafa SAĞLAM**

Geliş Tarihi/Received: 06.14.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 17.05.2022

Öz: Önceleri erken dönem Yahudi sözlü kültüründen intikal eden haberlere isrâiliyât denilirken, daha sonraları başka din ve kültürlerden İslam'a aktarılan her türlü bilgiye isrâiliyât denilmiştir. Kur'an birçok peygamberin hayatından ibretlik kesitler sunar. Fakat bu kıssalar bir olayı bütün detay ve teferruatlarıyla birlikte anlatmaz. Bu durum sahabenin dikkatini çekmiş ve özellikle kıssalarla alakalı konularda Ehl-i kitaba müracaat etmişlerdir. Yöneltilen sorular karşısında alınan cevaplar hem sahabe arasında hem de zamanla İslam'ın özüne uygun olup olmadığına bakılmadan tefsir kitaplarında kendisine geniş yer bulmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak tefsir kitaplarında isrâiliyât nevi haberlerin izinin sürülmesi ve aktarılan bu türlü rivayetlerin muhteva analizine tabi tutulması gerektiğini düşünüyoruz. Zira bazı müfessirler rivayetleri tefsirlerine alırken kaynak göstermeden ve bir tenkitten geçirmeden okuyucuya sunmuşlardır. İncelemelerimiz neticesinde bu müfessirlerden birinin de Ebû'l-Berekât en-Nesefti (ö. 710/1310) olduğu kanaati bizde oluştu. Bundan dolayı biz bu çalışmamızda *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* tefsirindeki isrâiliyâtla ilgili rivayetleri, en-Neml suresinde geçen Hz. Süleyman'la alakalı rivayetler bağlamında ele aldık ve sûrenin tefsirinde zikredilen rivayetleri tek tek incelemeye tabi tuttuk. Çalışmamızda öncelikli olarak *Medâriku't-Tenzil*'de geçen rivayetleri verdik. Daha sonra diğer tefsirlerde geçen rivayetleri aktardık. Yararlandığımız tefsirin müellifi eğer rivayetle alakalı bir düşünce zikretmişse onu belirttik. Diğer

* Yüksek Lisans Öğrencisi; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, mayyildiz651@gmail.com, 0000-0001-5515-104X.

** Doktor Öğretim Üyesi; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, mustafasaglam@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5415-2761>.

rivayetlerden yararlanmak suretiyle de mezkûr tefsirde geçen rivayetlerin muhtevasını ortaya koyduk. Ayet meallerini verirken *Kur'ân Yolu* tefsirinden yararlandık. Bunun neticesinde de zikredilen rivayetlerin sahih olup olmaması ve eğer isrâliyât türü bir rivayet ise kapsamını belirledik.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsrâliyât, Hz. Süleyman, en-Neml Sûresi, en-Neseffî.

Abstract: In the early days, akhbâr narrated in Jewish sources was called isrâ'îliyyât, but later on, all kinds of information transferred to Islam from other sources were called isrâ'îliyyât. Qur'an presents exemplary sections from the lives of many prophets. However, the stories told do not describe an event with all its details. It only draws attention to the points that need to be learned. This is what aroused people's curiosity. In other words, they tried to investigate the aspects that were not mentioned in the story. Companions of the prophet Muhammad often referred to the Ahl al-Kitab (people of the book). The answers received in the face of the questions asked have found a wide place both among the companions and in the books of tafsîr over time. Such narrations have come to precede even the hadith. We believe that the tafsîr books written under such a situation should be examined. Because most of the exegetes presented the narrations to the reader without citing the source and without filtering in their exegesis. As a result of our research, we found Abû l-Barakât al-Nasafî (d. 710/1310) as an example for this situation. In this study, we tried to analyze the narrations about isrâ'îliyyât in *Madârik al-Tanzîl wa Haqâ'iq al-Ta'wîl*, the tafsîr of al-Nasafî in the context of the surah al-Naml. We examined the narrations mentioned in the interpretation of this surah one by one. In our study, we primarily gave the narrations in *Madârik al-Tanzîl*. Then we mentioned the narrations in other exegeses. If the author of the tafsîr we benefited from mentioned an idea related to the narration, we tried to present it. We have revealed the content of the narrations in the tafsîr that we have examined by making use of other narrations. While giving the verse translations, we benefited from the Turkish tafsîr *Kur'ân Yolu*. As a result of this, we tried to determine whether the mentioned narrations are authentic and if it is a type of isrâ'îliyyât narration, we tried to determine its scope.

Keywords: Tafsîr, İsrâ'îliyyât, Prophet Sulaiman, Surah al-Naml, al-Nasafî.

Giriş

İsrâiliyât ile ilgili anlatılanlar tefsir kitaplarında kendisine bolca yer bulabilmiş ve bu alandaki tartışmalar büyük ölçüde tefsir sahasında yapılmıştır. Bu nedenle isrâiliyât kelimesinin kökenini incelemek gerekmektedir. Konu ile ilgili klasik kaynaklarımızdaki bilgiler üzerinde durmak ve günümüzde bu konu hakkında yapılan akademik çalışmalarındaki genel bakış açısını ortaya koymak önem arz etmektedir.¹

“İsrâiliyât” (الإسرائيليات) kelimesi, “İsrâilîyye” kelimesinin (الإسرائيلية) çoğuludur. Bu kelime başka kaynaklardan İslâmî literatüre giren kıssa veya olay anlamına gelmektedir. İsrâîl, rivayetlere göre Hz. Yakûb'un adı veya lakabıdır.² İsrâîl, Hz. Yakub'a özel isim olarak Kur'ân'da anlatılan meşhur on iki Yahudi boyunun atasıdır.³ Kur'ân, Yahudilerden genelde Benî İsrâîl şeklinde bahsetmiştir.⁴ Bu tanımların yanında İslâmî kaynaklarda isrâiliyâtla aynı anlamda kullanılan başka ifadeler de bulunmaktadır.⁵ İsrâiliyât kavramı hakkında hem Müslüman âlimler hem de batılı araştırmacılar birbirinden farklı tanımlar yapmışlardır. Kapsamı çok geniş olduğundan bu kavramın tanımı üzerinde bir ittifak oluşmamıştır.⁶

İsrâiliyâtın özellikle Yahudilere nispet edilmesi, Yahudi toplumuyla Müslümanların aynı ortamda bulunmaları sebebiyledir. Çünkü Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yaklaşık olarak nüfusun yarısını Yahudiler oluş-

¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *el-İsrâiliyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ty.), 13-15; Remzi Na'nâ'a, el-İsrâiliyyât ve Eserühe fi Kütübî't-Tefsîr, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1390 /1970), 71-75; ayrıntı için bk. Ertuğrul Döner, “İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, sy. 4, (2015): 6-9.*

² Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat* (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 29; Zehebî, *el-İsrâiliyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, 13; İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001), 195.

³ Bakara, 2/136, 140; Âli İmrân, 3/84; Nisâ, 4/163; Ayrıca konu ile ilgili ayetlerin tefsiri için bk. Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020).

⁴ Bu ifade Kur'ân'da 43 yerde geçmektedir. Kur'ân'da geçtiği yerlerden bazıları için bk. Bakara, 2/40, 47, 122, 211, 246; Mâide, 5/12, 32, 70, 72, 11; İsrâ, 17/4, 101, 104; Şuarâ, 26/197; Neml, 27/76.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2015): 8.

⁶ İsrâiliyât kavramına verilen farklı manalar için bk. Döner, “İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”, 2-9.

turmaktaydı. Aynı zamanda nakiller ekseriyetle Yahudilerden yapıldığından dolayı Yahudi kaynaklı rivayetler daha meşhur olmuştur.⁷ Bu durum da Yahudi kültürünün diğer kültürlere tercih edilmesine neden olmuştur.⁸

Her ne kadar “İsrâiliyât” kelimesi Yahudi kültürünü yansıtıyor olsa da sadece Yahudi kültüründen ibaret değildir. Çoğunlukla tefsirlerde karşımıza çıkan Yahudi, Hristiyan ve başka dinlere ait kıssa, olay ve bilgi⁹ isrâiliyât kapsamı içinde değerlendirildiği gibi başka din ve kültürlerden İslâm’a dâhil edilen her şey isrâiliyâtın kapsamında görülmüştür.¹⁰ Yine İslâm’a zarar vermek gayesiyle hadis ve tefsir kitaplarına dâhil edilen rivayetler de isrâiliyât kabul edilmiştir.¹¹

Kur’ân, Allah’ın emirlerini muhataplarına ulaştırmak için kıssaları araç olarak kullanmıştır. Kıssaların anlatım tarzı bir tarih kitabı gibi değildir. Yani Kur’an bir kıssayı başından sonuna anlatmaz. Bunun tek istisnası Hz. Yusuf’un kıssasıdır. Kur’ân, bu kıssaları farklı bir anlatım tarzıyla muhataplarına sunmuştur. Bazı kıssalar mekân ve kişi isimleri zikredilmeden anlatılırken bazı kıssalar maksadına uygun olan kısmın zikredilmesi suretiyle anlatılmıştır.¹²

Kur’ân’ın bu veciz üslup özelliğinden dolayı, Hz. Peygamber’in vefatından sonraki süreçte İsrâiliyât türü rivayetler özellikle Kur’ân’da geçen bu kıssalar etrafında dönmüştür.¹³ İslamiyet’in ilerleyen dönemlerinde birçok Yahudi Müslüman olmuş ve bunun neticesinde isrâiliyât, sahabe zamanında ve

⁷ Ali Kuzudişli, “Ka’bu’l-Ahbâr’ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrâiliyatla İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (Bahar 2011): 68; Gökhan Atmaca, “Süleyman Ateş’in Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat”, *Ekev Akademi Dergisi*, 16, sy. 51 (Bahar 2012): 156.

⁸ Zehebî, *el-İsrâiliyat fi’l-Tefsîr ve’l-Hadîs*, 14-15; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 29-30.; 53; Na’nâ’a, *el-İsrâiliyyât ve Eserühe fi Kütübî’t-Tefsîr*, 72-73.

⁹ Muhammed Zâhid el-Kevserî, “Ka’bu’l-Ahbâr ve İsrâiliyât”, çev: Osman Güner, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4, sy. 1 (2004): 221.

¹⁰ Bedreddin Çetiner, *Ebu’l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsîri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1995), 140-141; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 29.

¹¹ Atilla Yargıcı, “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, sy. 15 (Ocak-Haziran 2006): 53-54.

¹² Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü*, (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 25. Basım, 2013), 231-214.

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 26. Basım, 2014), 245; Yargıcı, “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, 56.

daha yaygın bir şekilde de tabiîn döneminde¹⁴ kendisine geniş yer bulmuştur.¹⁵ Ancak Sahabenin öğrenmeye ve ilme büyük bir önem verdiği sabittir. Hz. Peygamber'in mübarek ağzından dökülen her şeyi ya yazmışlar ya da ezberleme yoluna gitmişlerdir. Kur'ân'da anlamadıkları bir yer olduğunda hemen Hz. Peygambere müracaat etmişlerdir. Şayet ondan bir açıklama mevcut değilse bazı sahabeler diğer din sahiplerine sormuşlardır. Burada şu hususa dikkat çekmeliyiz ki, sahabenin ihtimal dâhilindeki her meseleyi ve her soruyu bütün ayrıntısıyla Hz. Peygamber'e sormuş olması hayatın olağan akışına uygun değildir. Yine Hz. Peygamber'den sonra diğer din sahiplerine sorduklarında ise aldıkları her cevabı olduğu gibi kabul ettiklerini de söyleyemeyiz. Meseleyi ancak Kur'ân ve sünnet ışığında inceleyerek sonuca ulaşmışlardır şeklinde ifade edebiliriz.¹⁶ Mesela aynı düşüncüyü İbnü'l-Esîr kendi zamanının şartlarında "Günümüzde yazılmış birtakım kitaplarda sahabeye nispet edilen bazı haberler vardır ki sahabe bunlardan tamamen uzaktır." cümlesiyle ifade etmektedir.¹⁷ Zira tabiîn döneminde Ehl-i kitaptan birçok kimse Müslüman olmuş ve eski kültürlerinin etkisinden de hemen kurtulamamışlardır.¹⁸ Daha önce de belirttiğimiz üzere Medine'de Müslümanlarla Ehl-i kitap birlikte yaşamışlardır. Daha sonra gelen nesil olan tâbiîn, sahâbe vefat edince önceki ümmetlerden ve isrâiliyâtta faydalanmışlardır. İslam tarihinin erken dönemlerinde başlayan siyasi vb. olaylar yüzünden sahabe, bir arada yaşadıkları topraklardan hicret etmek zorunda kalmışlardır. Gittikleri yerlerde öğrendikleri ilmi büyük bir heyecanla başkalarına aktarmışlardır.¹⁹ Bununla birlikte İslâm'ın sınırlarının genişlemesiyle başka din mensupları Müslüman olmuştur. Bu din mensuplarının kendi kültüründe var olan hikâyeler de Müslümanlar arasında yayılmaya baş-

¹⁴ Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 56.

¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyâta Kısa Bir Bakış I", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1, sy. 6 (Kasım 1962): 7; Atmaca, "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat", 156.

¹⁶ Zehebi, *el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, 55-56; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 84.

¹⁷ Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye 1415), 3: 291.

¹⁸ Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış I", 8; Recep Orhan Özel, "Bir Kur'ân Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrâiliyyât Kitiği: Hz. Dâvûd'a Gelen Davacılar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14, sy. 3 (2014): 124.

¹⁹ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât ve Eserühâ fi Kütübî't-Tefsîr*, 163-164.

lamıştır. Bunun yanında özellikle İslâm'a düşman olanlar tarafından uydurulan birtakım efsaneler sanki Kur'ân'ın tefsiri gibi gösterilmeye çalışılmış, netice olarak da bu uydurma rivayetler bir şekilde tefsirlerde zikredilmiştir.²⁰ Bu faaliyetler ister hüsn-i niyet, isterse de sû-i niyetlerle olsun isrâiliyât türü rivayetlerin tefsir kitaplarında karşımıza çıktığı gerçeğini değiştirmemektedir.²¹

İsrâiliyât üç kısımda mütalaa edilmiştir: İslâm'a uygun olan isrâiliyât, İslâm'ın muhtevasına uygun olmayan isrâiliyât, son olarak Kur'ân ve Sünnet'in temel düşünce yapısı bağlamında olumlu ya da olumsuz denilemeyecek isrâiliyât türüdür.

İslâm'ın düşünce yapısına uygun olan isrâiliyât, sahih sened ve metinlerle muteber hadis kaynaklarında zikredilen ve başta Hz. Peygamber ve sahabenin eski milletler hakkında haber verdikleri olaylardır. Bu türe, Hz. Musa'nın yol arkadaşı olan kişinin hadislerde Hıdır veya Hızır şeklinde bahsedilmesi örnek verilebilir.²² Kur'ân zaman zaman önceki milletlerin haberlerine yer vermiştir. Bunların yanında Hz. Peygamber'in eski milletlere ait anlatmış olduğu açıklamalar bu bölümün içine girer. Bu kısma ve açıklamalar da hadis kitaplarında kendisine genişçe yer bulmuştur.²³

İslâm'ın muhtevasına uygun olmayan isrâiliyât hakkındaki hükmü din verir. Kur'ân ve sünnette yeri olmayan rivayetler reddedilir. Bu türle alakalı örneklerden biri şöyledir: Hz. Ali bir Yahudi'ye "Cehennem nerede?" diye sorar. Yahudi de "Denizdedir." şeklinde cevap verir. Hz. Ali, Yahudi'nin cevabını tasdik eder. Akabinde Yahudi'nin sözünü destekleyecek şekilde "yemin olsun ki, denizler tutuşturulduğunda..."²⁴ ayetini delil olarak getirir. Kur'ân'da delili bulunduğundan dolayı Hz. Ali, Yahudi'nin dediğini kabul etmiştir. Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, bir kimse isrâiliyât türü

²⁰ Hatiboğlu, "İsrâiliyat", 195-198; Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış I", 10.

²¹ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 94.

²² Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 59.

²³ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış II", *Diyaret İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1, sy. 7 (Aralık 1962): 6; Salih Karacabey, "İsrâiliyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12, sy. 1 (2003): 79; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 34; Ören, Halis, 'Keşşâf ve Neseft Tefsirlerinde Hz. Musa ile ilgili İsrâiliyat. (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1988), 12-13.

²⁴ Tekvîr 81/6.

rivayetleri, sırf dine muhalif olması gerekçesiyle kabul etmeyebilir. Ancak bu şekilde davranması yanlıştır. Çünkü rivayeti reddeden kişinin din hakkındaki bilgisinin yanlış olma ihtimali olup tersine çıkarımının akli bir delile dayanması da mümkündür. Fakat böyle bir kimse, o görüşü dinin aslından olduğu şeklinde algılıyor olabilir. Böyle bir durum genelde peygamberlerin ismet sıfatıyla alakalı konularda vuku bulmuştur.²⁵ Dolayısıyla İslâm'ın muhtevasına uygun olmayan isrâiliyât hakkındaki hükmün nihât noktada din tarafından verilmesi gerekmektedir.

Kur'ân ve Sünnet'in temel düşünce yapısına göre olumlu ya da olumsuz denilemeyecek isrâiliyâtı kabul edip etmeme konusunda bir şey söyleyemeyiz. Bu nevi isrâiliyâta, Hz. İbrahim'in diriltmiş olduğu kuşların isimlerini, Hz. Musa'nın asasının hangi ağaçtan olduğunu ve yine Hz. Âdem'e yasaklanmış olan ağacın cinsini açıklamak için rivayet edilen haberleri örnek verebiliriz. Bu türden rivayetler bazı tefsir kitaplarında zikredilmiştir. Bu çeşit isrâiliyâta rivayetler, nakil yoluyla aktarılmıştır. Yani dikkatli düşünme süzgecinden geçirilmeden ve tenkide tabi tutulmadan olduğu gibi nakledilmiştir.²⁶ İsrâiliyât eleştirilerinin temeline inildiği zaman bunların yalnız bu rivayetleri kitaplarına alan müelliflere yönelik olmadığı görülür. Bu tür eleştiriler, isrâiliyât türü haberleri kitaplarında zikrettiklerinden dolayı aynı zamanda selefeye yönelik yapılan eleştirilerdir. Zira bu tür haberlerin çokça yer aldığı kaynaklarda müellifler, kendilerinden önce ne zikredilmiş ise kitaplarında onları nakletmişlerdir. Kaldı ki bu türden rivayetlerin bulunması tefsirin değerini de düşürmemektedir.²⁷ Nitekim müfessirin kitabında zikretmiş olduğu rivayetlerin hepsinin kabul edilebilir olduğu anlamına gelmez. Zaten bunlara inanılması da gerekmez. Bir haber olarak değerlendirilmelidir. Sırf akıl ve mantığı devreye sokarak reddetme yoluna gidilmemelidir. Çünkü birinin akıl ve mantığına uymayan bir başkası için kabul edilebilir. İçerisinde doğru bilgiler olabileceği gibi yanlış bilgilerin de olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.²⁸ Bu türle alakalı Hz. Peygamber, saha-

²⁵ Mesut Kaya, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 13, sy. 1, (2013): 199-200.

²⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 39; Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyâta Kısa Bir Bakış II", 6; Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri", 79; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 250.

²⁷ Mesut Kaya, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", 212.

²⁸ Mesut Kaya, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", 202.

beye “Onları ne yalanlayın ne de inandık deyin, sadece Allah’ın bize indirdiğine inandık”, deyin şeklinde davranmalarını söylemiştir.²⁹ Bu türden haberlerin geçtiği rivayetlerin türü her müfessir tarafından açıkça belirtilmemiştir.³⁰ Bundan dolayı müellifin, isrâiliyâta karşı dikkatli davranması gereklidir. Tüm isrâili rivayetleri tek tek incelemeli ve Kur’ân’ın özüne ters olan rivayetleri ayıklamalı, nakle uygun olanları almalıdır. Ayrıca Hz. Peygamberden sahih senetle gelen hadis varken isrâiliyât türü rivayetlerden de uzak durmalıdır.³¹

Tefsir alanının önemli konularından biri olan isrâiliyât, bir bilgi olarak zamanla içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Müfessirler bu haberleri tefsirlerinde zikretmiş ancak isrâiliyât türü rivayetlerin hangi zemine oturtulacağı konusunda bir görüş etrafında birleşmemişlerdir. Nitekim her müfessirin isrâiliyât haberlerine yaklaşımı farklı olmuştur. Bu farklı yaklaşımlara isrâiliyâtı bir bilgi olarak görüp değerlendiren ve bazen de eleştirinin konusu haline getiren müfessirler örnek gösterilebilir. Tefsirinde isrâiliyât türü haberleri bilgi olarak gören ve kimi yerlerde eleştiren müfessirlerden biri de Ebu’l-Berekât en-Nesefî’dir.³²

Bu makalede Ebu’l-Berekât en-Nesefî’nin *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil* adlı eserinde en-Neml sûresi bağlamında Hz. Süleyman ile ilgili isrâiliyât türü rivayetleri ne şekilde ele aldığı ve bu haberlere karşı nasıl yaklaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Hz. Süleyman’a Verilen Mucizeler

Kur’ân’da Allah tarafından Hz. Süleyman’a birçok nimet verildiğinden bahsedilmektedir. Allah, vermiş olduğu bu nimetler üzerinden de insanlara mesaj vermektedir. Özellikle Hz. Süleyman’ın bu nimetler karşısındaki tavrı insanlar için çok güzel örnekler oluşturmaktadır. Hz. Süleyman gibi nimete kavuşan kimseler, insanların nasıl davranması gerektiği konusunda bir yol gösterici olmaktadır. Vahiy alan diğer peygamberler gibi Hz. Süleyman da Allah tarafından vahiy almış ve doğru yola iletilmiştir. Ayrıca Allah katında

²⁹ Yargıcı, “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, 59.

³⁰ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 42; Cerrahoğlu, “Tefsir sahasında İsrâiliyyâta Kısa Bir Bakış II”, 6; Karacabey, “İsrâiliyyât’ı Belirleme Kriterleri”, 79.

³¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 253.

³² Bk. Atmaca, “Süleyman Ateş’in Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat”, 157.

değerli bir kul olduğu Kur'ân-ı Kerimde açıkça belirtilmiştir.³³ Yine Kur'an'da Hz. Süleyman'a verilen nimetlerle alakalı; Kuşdilini bilmesi, insanlar, cinler ve hayvanlardan müteşekkil orduya sahip olması, rüzgâra hükmetmesi, hayvanlarla konuşması ve saltanata sahip olması şeklinde bilgiler verilmiştir. Biz de Hz. Süleyman'a verilen nimetlerle ilgili bilgileri isrâîliyat kapsamında incelemeye çalışacağız.

1.1. Hz. Süleyman'a Kuş Dilinin Öğretilmesi

Allah, her peygambere kendi zamanına uygun olarak farklı mucizeler vermiştir. Bu bağlamda Hz. Süleyman'a da kuşlarla konuşma ve onların ne konuştuğunu anlama nimeti bahşedilmiştir. Bu mucize sayesinde hem onların konuştuklarını anlamış hem de birebir onlarla konuşmuştur. Hz. Süleyman'a bu mucizenin verildiğini Allah, şu ayette açıkça bize göstermiştir:

وَوَرَّثَ سُلَيْمَانَ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مِنْتُمْ أَنْتُمْ الطَّيْرَ وَأَوْثِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ

“Süleyman, Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: 'Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.'"³⁴

Bu ayetin tefsiri sadedinde en-Neseîî, kuşların birbirlerini anladıkları gibi Hz. Süleyman'ın onların dilini idrak ettiğini söylemiş ve şu rivayeti aktarmıştır: “Güvercin, 'Keşke yaratılanlar yaratılmasaydı'; Tavus kuşu, 'Ne ekersen onu biçersin.'; Çavuş kuşu, 'Ey günahkârlar Allah'a istiğfar edin.'; Kırlangıç, 'İyilik yapın ki iyilik bulasınız.'; Çaylak, 'Allah'tan başka her şey yok olacaktır.'; Kaya kuşu, 'Susan kurtulmuştur.'; Horoz, 'Ey gafiller Allah'ı zikredin.'; Kerkenez kuşu, 'Ey Âdemoğlu istediğin kadar yaşa sonun ölümdür.'; Kartal, 'İnsanlardan uzaklaşmada selamet vardır.'; Kurbağa, 'Kuddüs olan Allah'ı eksik sıfatlardan tenzih ederim, dediğini haber vermiştir.'"³⁵

Bu türden rivayetlerin doğruluğunu kanıtlayacak bir bilgi yoktur. En doğrusunu Allah bilir.³⁶ Bununla birlikte ayette geçen “kuşların dili öğretildi”

³³ Abdurrahman Altuntaş, “Kur'an'da Hz. Süleyman'a Verilen Nimetler”, *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, 13, sy. 17, (2018): 53.

³⁴ Neml, 27/16.

³⁵ Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseîî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, 8.Basım. (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018), 2: 595.

³⁶ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelîsî. *el-Bahru'l-Muhît*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431), 8: 217.

ifadesi için kuşların ‘Hz. Süleyman’ı güneşten korudukları, Hz. Süleyman’ın diğer hayvanlara göre kuşlardan daha çok yararlandığı’ şeklinde bir yorum da yapılmıştır. Bu yoruma göre *mantıku’t-tayr* konuşmaksızın anlaşılabilen şeyler için de kullanılmış olmaktadır. Yine de bu sözle tam olarak neyin murâd edildiğinin bilgisi Allah’a aittir.³⁷

en-Neseî’nin zikretmiş olduğu aynı rivayeti ez-Zemahşerî de (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* isimli eserinde zikretmiştir. Fakat o, “bize kuşların dili öğretildi”, ifadesiyle ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Ayette Allah’ın, Hz. Süleyman’a vermiş olduğu nimete dikkat çekme söz konusudur. Zira “bize kuşdili öğretildi” denmesi de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayet, hamd ifadesi ile biter.

Bu durum verilen nimetlere sürekli hamd ile şükretmenin gerekliliği konusunda bize güzel bir örnektir.”³⁸

Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl* adlı eserinde, kuşların konuşma hadisesini hikâye şeklinde nitelemiştir: Ayette kast edilen kuşların konuşmasının mahiyetinin bilinemeyeceğini ve kuşların kendine has ötüşleriyle konuşuyor olabileceklerini, Hz. Süleyman’ın ise Allah’ın yardımıyla onların çıkarmış olduğu seslerden ne demek istediklerini anlayabildiğini söylemiştir. Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuşması insanların bir-biriyle konuşması ve anlaşması gibi değildir. Ne yazık ki, bu konuda bir bilgiye sahip olmayan kimseler Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuşmasını insanların birbiriyle konuşup anlaştığı gibi anlamak şeklinde bir zanna kapılmışlardır ki bu tamamen asılsız bir iddiadır. ‘Eğer durum böyle olsaydı, herkesin hayvanların ne dediğini anlaması gerekirdi’ diye yorumlamıştır.³⁹

en-Neseî, bu rivayeti sadece nakletmekle yetinmiş ve eleştiri anlamında da bir şey söylememiştir. Bu tavrı, tefsirinde bulunmasında bir sakınca görmediğine işaret etmektedir. Ancak Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuştuğu ayetle

³⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur’an*, (Mısır: Dâru’l Kütübî’l Mısriyye, 1432), 13: 167.

³⁸ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâru’l Kütübî’l-Arabî, 1431), 3: 353-354.

³⁹ Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, 1431), 4: 157; Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (Riyad: Dâru’t-Taybe, 1999), 6: 182.

sabittir. Bunun yanında bazı tefsirlerde de Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuştuğuna dair kıssa ve hikâyeler zikredilmiştir. Fakat her ne kadar zikredilen rivayetler konuştuğunu gösterse de konuşmanın mahiyeti belli değildir. Bunu belirlemek de mümkün değildir. Bu, Allah'tan bir lütuf olarak Hz. Süleyman'a verilmiştir. Kendisi de bu nimete bir kul ve peygamber olarak gerektiği şekilde şükretmiştir.

1.2. Hz. Süleyman'ın Cinlerden, İnsanlardan ve Kuşlardan Müteşekkil Ordusu

Hz. Süleyman'a verilen nimetlerden biri de cinlerin, insanların ve hayvanların onun emrine verilmesidir. Cinlerin, insanların ve hayvanların Allah tarafından Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi büyük bir lütuftur. O, bütün bunlara hükmetmiş ve farklı hizmet alanlarında bu varlıklardan faydalanmıştır. Bu durum Kur'ân'da şu şekilde ifade edilir:

وَحَشِيرَ لِسَالِمِينَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ

“Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Hz. Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu.”⁴⁰

Bu ayetin tefsiri bağlamında en-Nesefî; “Hz. Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan çok büyük bir topluluğa hükmettiğini, eşyalarının altın ve gümüşten olduğunu, konumuna göre birçok kişinin etrafında bulunduğunu, rüzgâra hükmettiğini ve yeryüzünde olup biten her şeyden haberi olduğunu”⁴¹ ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.

Müfessir el-Âlûsî “Bu tür haberlere itibar etmemek gerekir. Bu anlatılan haberlerin çoğunu doğrulayacak ve tahkik edecek bilgiler mevcut değildir. Zaten imana taalluk eden konular da değildir ve içerisinde mübalağa fazladır.”⁴² şeklinde bir izah getirirken Aydemir ise “Yukarıda zikredilen rivayetler göz önünde bulundurulduğunda bütün bu açıklamalar, akla hayale sığmayan işler olup, büyük ihtimalle Hz. Süleyman'ı sevmeyenler tarafından uydurulmuş şeylerdir. En doğrusunu Allah bilir.”⁴³ diye değerlendirmiştir.

⁴⁰ Neml, 27/17.

⁴¹ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 2: 596.

⁴² Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (Beirut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye., 1415), 10: 170.

⁴³ Abdullah Aydemir, “Hz. Süleyman (as)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, sy. 1 (1983): 186.

Hem peygamber hem de hükümdar olan Hz. Süleyman'ın emrine sadece insanlar verilmeyip hayvanların ve gözle görülmeyen varlıklar olan cinlerin de emrine amade kılınması, Allah'ın Hz. Süleyman'a çok büyük bir saltanat ve hükümranlık nimeti verdiğinin göstergesidir.

en-Nesefî, bu rivayetle alakalı bir görüş belirtmemiştir. Bunun yanında tefsirinde bulunmasında da bir sakınca görmemiştir. Ancak sırf mantığı devreye sokarak reddetme yoluna gitme de doğru bir tavır olmasa gerektir. Çünkü birinin akıl ve mantığına uymayan bir başkasına mantıklı gelebilir. Hz. Süleyman'a hükümranlık yetkisinin verilmesi, cinler, insanlar ve hayvanlardan oluşan çok büyük bir orduya sahip olacaktır. Ayetin sonunda “Onlar büyük bir disiplin içerisinde hareket ediyorlardı” ibaresi de zaten bunu açıkça ortaya koymaktadır. İlave olarak rivayetlerin içerisinde mübalağa olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Zira zikredilen rivayette doğru bilgiler olabileceği gibi yanlış bilgiler olması da muhtemeldir.

1.3. Hz. Süleyman ve Karınca

Hz. Süleyman'ın ordusunun sayı bakımından büyüklüğüne yukarıda değinmiştik. Böyle büyük bir ordunun geçtiği yerlerde çok küçük olan canlılara zarar verilmesi kaçınılmazdır. Fakat ordunun gelişinden haberdar olan canlılar da içgüdüleriyle bir takım tedbirler alabilirler. Nitekim Hz. Süleyman'ın geçeceği yol üzerinde bulunan karıncalar da tedbir almışlardır. Bu konuyu Kur'an şu şekilde dile getirmiştir:

حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمَلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!”⁴⁴

Ayetin açıklamasını yaparken en-Nesefî; “Ayette geçen yer Şam'da bulunan karınca vadisidir. Karıncası çok olan bir yerdir. Ayette zikri geçen karıncanın, *Tahiye* veya *Münzire* diye isimlendirilen topal bir karınca olduğunu ve Hz. Süleyman'ın karıncanın söylemiş olduğu sözü üç mil uzaklıktan duyduğunu”⁴⁵ söylemiştir. İbn Kesîr, “Karıncanın *Şeysan oğullarından* ve isminin

⁴⁴ Neml, 27/18.

⁴⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 596.

Haras olduğunu⁴⁶, *Zemahşerî*, karıncanın dişi olduğunu⁴⁷, *Kurtûbî*, karıncanın iki kanadının olduğunu⁴⁸ zikretmişlerdir.

Ayetin lafzen ifade ediliş şekline baktığımız zaman bir karıncanın, kendi hemcinslerini Süleyman'ın ordusu tarafından ezilmemeleri için uyardığını görüyoruz. Kur'ân ve hadislerde bunun dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Buna rağmen bu rivayette de görüldüğü üzere tefsirlerde karıncanın ismi ve soyu gibi çok fazla ayrıntılı bilgiler zikredilmiştir.⁴⁹ Kur'ân, karıncanın ismi, soyu ve karşılaştığı yer ile alakalı olarak ayrıntıya girmeden sadece karıncanın söylemiş olduğu sözden bahsetmiştir. Zaten Hz. Süleyman'ın karıncalarla nerede karşılaştığının da bir önemi yoktur.⁵⁰ Rivayetler göz önüne alındığında geçen bilgilerin Ehl-i kitaptan alınmış olma ihtimali çok yüksektir. Ancak burada ihtiyatlı davranılması gerektiğini düşünen müfessirler de vardır. Zira bu müfessirlere göre, söz konusu bilgilerin doğru olma ihtimali olabileceği için İslam'a uygun isrâîliyâtтан sayılarak hakkında hüküm vermekten kaçınmak gerekir.⁵¹

en-Nesefî, mezkûr rivayetle alakalı herhangi bir yorum yapmamış ve rivayeti nakletmekle yetinmiştir. Görüldüğü üzere rivayetlerde karıncanın adı, fiziki durumu, kabilesi ve cinsiyetine varıncaya kadar açıklamalar getirilmiştir. Bu ayette dikkat edilmesi gereken husus; karıncaların Hz. Süleyman'ın gelişinden haberdar oluşu ve tedbir almalarıdır. Bunun yanında Hz. Süleyman'ın karıncaların konuşmalarını idrak etmesidir. Zikredilen rivayetlerin hepsi uydurmadır şeklinde bir değerlendirme toptancı bir anlayışa kapı aralamasından dolayı hatalı olabilir. Ancak değerlendirmeler göz önüne alındığında; Kur'ân ve Sünnet' in temel düşünce yapısı bağlamında olumlu ya da olumsuz denilemeyecek türden isrâîliyâta girdiğini söylemek mümkündür. Rivayette doğru bilgiler olabileceği gibi yanlış bilgiler de olabilir. Bundan dolayı bu haber hakkında yorum yapmaktan kaçınmakla birlikte Kur'an'ın buradaki mesajı olan bütün nimetlerinden dolayı her zaman

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6: 140.

⁴⁷ *Zemahşerî*, *el-Keşşâf*, 3: 356.

⁴⁸ *Kurtubî*, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, 13: 169.

⁴⁹ Aydemir, "Hz. Süleyman", 186.

⁵⁰ Aydemir, "Hz. Süleyman", 190.

⁵¹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dımeşk: Dâru İbni Kesîr, 1414), 4: 156.

Allah'a şükür ve yakarış içinde olmak gerektiğine odaklanmanın daha güzel olacağını düşünüyoruz.

1.4. Hz. Süleyman ve Hüdühüd Kuşu

Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşması, Allah tarafından kendisine verilen bir ilimdir. Ancak bu, kesbî olarak elde edilecek bir ilim değil, Allah tarafından Hz. Süleyman'a verilen vehbî nimetlerden sadece bir tanesidir. Kuşlar haberleşme ve çevresiyle alakalı bilgi toplama konularındaki haberleri ona getirmişlerdir. Bu kuşlardan biri de Hüdühüd kuşudur. Bu kuşun durumuyla ilgili Kur'ân bize şu ayetle bilgi vermiştir:

وَتَقَّمَدَ الطُّيْرُ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ

“Süleyman kuşları gözden geçirdi ve ‘Hüdühüd’ü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?’ diye sordu.”⁵²

Ayetle ilgili olarak *Medâriku't-Tenzil*'de şunlar anlatılmaktadır: Rivayete göre bir gün hava çok sıcak olduğu için Hz. Süleyman'ın başına güneş geçti. Bundan dolayı kafasını yukarı kaldırdı ve Hüdühüd kuşunun yerinde olmadığını gördü. Kuşların önde gelenlerinden olan kartalı çağırtıp; Hüdühüd'ü sordu, Kartal da Hüdühüd hakkında bir bilgiye sahip olmadığını ifade etti. Sonra kuşların efendisine şöyle dedi: “Hüdühüd'ü bana getirin”. Kuş havalanıp da yukarı doğru yükselince, Hüdühüd'ün geldiğini görüp “Allah iyiliğini versin dedi”. Hüdühüd Hz. Süleyman'a yaklaşıp şöyle dedi: “Ey Allah'ın peygamberi Allah'ın huzurunda durduğunu hatırla.” Hz. Süleyman'a bir titreme geldi ve bunun üzerine Hz. Süleyman Hüdühüd'ü affetti.⁵³

Rivayette zikredilen Hz. Süleyman ile kuşlar arasındaki konuşmaya bakılacak olursa onun, kuşların dilini bildiğinin ve onlarla konuştuğunun ortaya konulmaya çalışıldığı anlaşılacaktır. Fakat bunun dolaylı bir anlatımla anlatılmasına gerek yoktur. Kur'ân bizlere Hz. Süleyman'ın kuşların dilini bildiğini zaten söylemiştir. Sırf bunu ortaya koymak için kuşların tek tek konuşturulmasına ise hiç ihtiyaç yoktur.

لَأَعَذِّبَنَّكَ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

“Ya bana açık bir gerçekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!”⁵⁴

⁵² Neml, 27/20.

⁵³ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 597.

⁵⁴ Neml, 27/21.

en-Nesefî, Hz. Süleyman'ın Hüdhüd'e vereceği ceza konusunda da farklı rivayetler zikretmiştir: "Tüylerini yolmak, güneşin altına koymak, onu arkadaşlarından ayırmak, kendi hemcinslerine hizmet ettirmek ve düşmanlarıyla aynı yerde zindana koymak."⁵⁵

Rivayetten de anlaşıldığı üzere Hz. Süleyman bunlardan birini kast etmiştir. Fakat hangisi olduğu malum değildir. Belki de rivayetlere konu olan bu cezalardan hiçbirini de kast etmemiş olabilir. Bunlar birtakım öngörüle bulunan şeyler gibi görünmektedir.⁵⁶

Hz. Süleyman hem bir peygamber hem de bir hükümdar olarak cezayı tatbik etme yetkisine sahiptir. Suçu işleyen kişinin işlediği suça göre ceza verilmesi de doğal bir durumdur. Rivayette şiddetle cezalandırmanın mahiyetini açıklayıcı tarzda birtakım cezalar zikredilmiştir. Ama mahiyeti itibarıyla bu cezanın hangisi olduğuna dair bir açıklama yoktur. Sadece bu cezalardan bir tanesi şeklinde tahminde bulunulmuştur. Fakat biz hangisini kast ettiğini bilmiyoruz. Zaten bundan bir fayda da söz konusu değildir. Önemli olan emri altındakileri gözetmesi ve gerektiğinde onları cezalandırma yetkisini uhdesinde bulundurmasıdır. Kıssadan çıkarılacak ders olarak bu durum, bizim için daha önemlidir.

1.5. Belkıs'ın, Hz. Süleyman'a Gönderdiği Hediyeler

en-Neml sûresinde anlatılan olaylardan biri de Melike Belkıs ile peygamber ve hükümdar olan Hz. Süleyman arasındaki diyalogdur. Hz. Süleyman'ın bir peygamber olması ve bununla beraber tebliğ görevi bulunması sebebiyle herkesi Allah'ın dinine davet etmek gibi önemli bir görevi vardır. İşte bu tebliğlerden birini de Melike Belkıs'a yapmıştır. Tebliğ haberi kendisine ulaşan Belkıs, ülkesinin ileri gelenlerini toplamış ve sonuç olarak Hz. Süleyman'ı imtihan etmek amacıyla ona bir takım hediyeler göndermeye karar vermiştir.⁵⁷ Zira bir kraliçenin kendisiyle aynı konumda bulunan bir krala, birtakım hediyeler göndermesi doğal bir durumdur. Fakat Belkıs bu hediyeleri bir hediyeleşme anlamında değil; sırf Hz. Süleyman'ı imtihan etmek ve onunla ilgili bilgi sahibi olmak için göndermiştir. Bu durumu Kur'ân bizlere şu şekilde haber vermiştir:

⁵⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 599.

⁵⁶ Aydemir, "Hz. Süleyman", 210.

⁵⁷ Neml, 27/20-40.

وَإِنِّي مُرْسَلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاطِرَةٌ بِمِ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ

“Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?”⁵⁸

en-Neseî, bu konuda uzun bir rivayet zikretmiştir. Rivayet bölümler halinde şu şekildedir:

“Üzerinde cariyeye elbisesi ve taçları olan beş yüz genç gönderdi. Bu kişiler ipek örtüyle örtünmüş, dizginleri ve eyerleri altından mücevherle süslenmiş atlara binmişti. Bunun yanında beş yüz cariyeye de erkek elbiseleri içinde kısırak atlara binmişti. Altın ve gümüşten yapılmış gerdanlık, yakutlarla ve incilerle bezenmiş bir taç, deliksiz bir inci ile delikli bir boncuk olan cam bir kutu gönderdi. Rivayetin devamında, ayette geçen elçilerle alakalı da heyet başkanının isminin “Münzir b. Amr” olduğunu zikretmiştir. Belkıs hediyeelerin yazılı olduğu bir mektup yazdı orada şöyle yazıyordu: “Eğer peygamber isen erkek ve kız köleleri ayır. Cam kutunun içindekileri söyle. İnciyi del. Boncuğu da ipe geçir. Belkıs gönderdiği heyetin başındaki Münzir’e de şöyle söylemişti: “Sana sinirli bir şekilde bakarsa o, hükümdardır. Onun görünüşü seni korkutmasın. Fakat o güler yüzlü bir şekilde bakarsa o, peygamberdir. Hüdhüd döndü ve her şeyi Hz. Süleyman’a bildirdi. Hz. Süleyman cinlere altın ve gümüşten külçe yapmasını emretti. Cinler de yaptıklarını meydana sergilediler. Uzunluğu yedi fersah idi. Balkonun altın ve gümüşten bir duvar yaptılar. Karada ve denizde bulunan en güzel hayvanlara emretti. Onları o külçe üzerine meydanın sağından ve solundan bağladılar. Sayısı çok fazla olan cinlere de sağda ve solda durmalarını emretti. Hz. Süleyman bu yaptıklarından sonra tahtına oturdu. Tahtın iki yanında koltuklar vardı. Cinler, insanlar ve diğer canlılar etrafında saf tutmuştu. Topluluk yaklaştığında hayvanların külçe üzerine pislediğini görünce yanlarındaki hediyeleri attılar. Hz. Süleyman onları güler yüzle karşıladı. Kendisine Belkıs’ın mektubunu verdiler. Elçiye cam kutuyu sordu. Hz. Süleyman ağaç kurduna emretti. O da inciyi deldi. Beyaz kurt da ipi ağzına alarak inciyi ipe geçirdi.”⁵⁹

Hükümdarın kendi konumunda veya kendinden yüksek mevkide birine bu şekilde görkemli hediyeler göndermesi büyütülecek bir şey değildir. Fakat

⁵⁸ Neml, 27/35.

⁵⁹ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 604-605.

anlatımın böyle abartılı bir şekilde yapılması hayreti muciptir. Kaldı ki bunları doğrulayacak bir bilgiye de sahip değiliz.⁶⁰

Nitekim bu rivayetlerle ilgili olarak İbn Kesir şöyle bir açıklama getirmektedir: “Bu bilgilerin çoğu yabancı kaynaklardan alınmıştır. Açık olan ise Hz. Süleyman’ın gelen hediyelere ihtimam ve teveccüh göstermemesidir. Anlatılan şeylerin ayrıntısını Allah daha iyi bilir.”⁶¹

Konu ile ilgili rivayetleri değerlendiren el-Âlûsî *Râhu'l-Meânî*'de şunları söylemektedir: “Bu haberlerin doğru oluşu veya yalan oluşu konusunda elimizde bir delil yok. Kanaatimiz bu türden haberlerin uydurulmuş olmasıdır.”⁶²

Öyle görünüyor ki, oldukça uzun olarak verilen bu rivayetler ve bunlara Tevrat'ın şerhleriyle birlikte şifahi olarak eklenen ayrıntılar, Tevrat kaynaklı olarak tefsir kitaplarına aktarılmıştır. en-Nesefî de bu hurafeleri tetkik etmeden, tenkit ve tahkike tabi tutmadan kitaplarına alanları eleştirmiş ve bu durumun uygun olmadığını zikretmiştir.⁶³

Elbette rivayetlerde zikredilen hususların hepsi yalan ve yanıltır denilemez. Fakat tek tek ayrıntı verilmesi ayeti mana ve mesajından uzaklaştırmaktadır. Belkıs bir kraliçedir. Mal-mülk sahibi ve emrinde adamları olan bir devlet yöneticisidir. Hz. Süleyman’a yüklü miktarda hediyeler göndermesi normaldir. Fakat gönderdiği hediyelerin mahiyetinin tek tek açıklanması uygun değildir. Dilden dile dolaşan rivayetler ne yazık ki tefsir kitaplarında yerini bulmuştur. Bu rivayette bunu açıkça görmekteyiz. Aslında ayetin devamında Kur’ân, Hz. Süleyman’ın tavrını açıkça ortaya koyarak gönderilen hediyelere hiçbir meyil göstermediğini vurgulamaktadır. Fakat rivayetler Hz. Süleyman’ın ortaya koymuş olduğu tavrın önüne geçirilmeye çalışılmıştır. Bu da Kur’ân’ın vermek istediği mesajdan uzaklaşma anlamına gelmektedir.

1.6. Tahtın Hz. Süleyman’a Getirilmesi

en-Neml sûresinde anlatılan olaylardan biri de tahtın getirilmesi hadisesidir. en-Neml sûresinde anlatıldığına göre yeryüzünde gözle görülen ve görülmeyen canlılar Hz. Süleyman’ın emrine verilmiştir. O da emri altında

⁶⁰ Aydemir, “Hz. Süleyman”, 216.

⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 6: 172.

⁶² Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, 10: 194.

⁶³ Aydemir, “Hz. Süleyman”, 217.

bulunan varlıkları farklı yerlerde ikame etmiştir. Belkıs'ın tahtının kendisine getirilmesi hususunda bir araştırma yapmış ve tahtı kendisine kimin getirebileceği konusunda emri altındakilere sormuştur. Bu konuda ayet şöyledir.

قَالَ عَفْرَيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٍّ أَمِينٌ

“Cinlerden bir ifrit, ‘Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim’ dedi.”⁶⁴

Bu araştırma neticesinde emrinde bulunanlardan biri, kendisinin o tahtı saniyeler içerisinde huzuruna getireceğini söylemiştir. Bu konuyu Allah, Kur’ân’da şu ayette zikretmiştir:

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ

“(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, “Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm” diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: “Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.”⁶⁵

en-Neseî, yukarıdaki ayetin tefsirini yaparken, ayette bahsedilen “kitap ilmine sahip kimse”den maksadın “Melek, Cebrail, Hızır ve Hz. Süleyman’ın kâtibi Âsaf” olduğu şeklindeki bir sıralama içerisinde bahsetmiştir ve ilim sahibi olan kişinin Âsaf olduğu konusunda kendi görüşünü belirtmiştir.⁶⁶

Buradaki ifadeyi Ebû Hayyân el-Endelûsî, “Yüce Allah, Kur’ân’da bu ilim sahibi olan kişinin ismini ve kimliğini açıklamamıştır. Bize düşen de vermek istenen mesaja yoğunlaşır ders çıkarmaktır.”⁶⁷ diye yorumlarken, “Biz ancak Kur’ân ve sahih sünnette yer alan naslar ışığında geçtiği kadar bilgiyle yetinmeliyiz.”⁶⁸ şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Bu anlamda tahtı Hz. Süleyman’a kimin getirdiğinin bir önemi yoktur. O tahtın oraya gelmesi Hz. Süleyman’a bir lütf olarak Allah tarafından verilmiştir. O halde önemli olan bunun Allah’ın iradesiyle meydana geldiğini bilip ona hamd ederek

⁶⁴ Neml, 27/39.

⁶⁵ Neml, 27/40.

⁶⁶ Neseî, *Medâriku’t-Tenzil*, 2: 607.

⁶⁷ Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhît*, 8: 240.

⁶⁸ Aydemir, “Hz. Süleyman”, 214.

şükretmektir. Bunun yanında Allah, Hz. Süleyman aracılığıyla insanlara bir ders vermektedir. Allah'ın vermiş olduğu nimetlere karşı nasıl bir tavır içinde olmamız gerektiği bizlere öğretilmektedir. Aynı zamanda nimetin bir imtihan olduğuna da dikkat çekilmektedir. Bir nimete eriştiğimizde ona şükür ile mi karşılık vereceğiz? Yoksa nankörlük mü yapacağız? İşte nimet konusundaki tavrımızın nasıl olması gerektiği hususu açıkça anlatılmaktadır. Ayetin devamında şükreden kimsenin kendi lehine, nankörlük yapan kimsenin de Allah'a hiçbir zarar veremeyeceği ifade edilmiştir. Bu ayette bizim yoğunlaşmamız gereken tahtı kimin getirdiği değil, yukarıda bahsetmiş olduğumuz nimete karşı tavrımızın nasıl olması gerektiğidir.

1.7. Belkıs'ın Köşke Girmesi

en-Neml sûresinde detayları verilmeden anlatılan olaylardan biri de kraliçe Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın sarayına girmesi hadisesidir. Hz. Süleyman Belkıs'ı sarayına davet etmiş ve onun Müslüman olmasına vesile olmuştur. Kendisi bir kraliçe olmasına karşın Hz. Süleyman'ın sarayı ona çok ihtişamlı görünmüştür. Bu durum Kur'an'da şöyle zikredilmiştir.

"قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِيهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ"

"Ona, "Köşke gir" denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, "Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir" diye uyardı. Kraliçe, "Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Hz. Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum" dedi."⁶⁹

Bu konu *Medâriku't-Tenzîl*'de bölümler halinde şöyle bir anlatımla sunulmaktadır: "Rivayete göre Hz. Süleyman, Belkıs gelmeden önce onun geçeceği yere bir köşk yapılmasını emretti. Altından su akıtılmasını, içine balık ve diğer deniz canlılarından konulmasını emretti. Tahtını onun ortasına koydurttu ve oraya oturdu. İnsanlar, cinler ve kuşlar etrafında bekliyorlardı. Bu köşkü de peygamberliğini göstermek için yaptırmıştı." Yine rivayete göre "Cinler; Hz. Süleyman, sırlarını Belkıs'la paylaşır düşüncesiyle onunla evlenmesini istemediler. Çünkü Belkıs peri kızıydı. Yine rivayete göre Hz. Süleyman'ın Belkıs'la birleşmesinden insan ve cin özellikleri bir araya gelecek bir çocuğun dünyaya gelmesinden ve Hz. Süleyman'ın gözetiminden

⁶⁹ Neml, 27/44.

çıkıp başka birinin gözetimine girmekten korktular. Bu sebeple cinler, ‘Belkıs için onun zekâsı noksandır, bacakları kıllıdır ve ayağı da eşek ayağı gibidir dediler.’ Bunun üzerine Belkıs onları açtı zira ayakları ve bacakları güzel bir insandı. Hz. Süleyman hemen yüzünü çevirdi. en-Nesefî açıklamalarına devamla; “Hz. Süleyman aslında bunları bir amaç için yapmıştır çünkü tahtı değiştirmek suretiyle zekâsını ölçmek istedi, köşkü de ayak ve bacağının durumunu öğrenmek için yaptı.”⁷⁰ diye belirtmektedir.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserinde Belkıs ile alakalı zikredilen “Bacakları kıllıdır ve ayağı da eşek ayağı gibidir.” rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemekte ama durumun böyle olmadığını söylerken de ihtiyatlı bir dil kullanmayı tercih etmektedir.⁷¹

el-Kurtubî’de bu hususta yorum yapanlar arasına katılmış ve ilginç bir rivayet zikretmiştir: “Bir rivayete göre Hz. Peygamber, Belkıs’ın bacakları yönünden dünya kadınlarının en güzeli olduğunu ve cennette Hz. Süleyman’ın eşleri arasında yer alacağını bildirmiştir. Hz. Aişe’nin ‘Onun bacakları benimkilerden daha mı güzel?’ tarzındaki endişeli ve kıskançlık ifade eden sorusuna ise ‘Sen Cennette ondan daha güzel bacaklı olacaksın’ diyerek gönlünü almıştır.”⁷²

el-Âlûsî’ye gelince konuya en sağduyulu yaklaşan müfessirlerden biri olarak bu tür haberlere itibar etmemiş ve meseleyi en güzel şekilde bağlayarak bitirmiştir: “Hz. Süleyman’ın Allah’ın vahyine muhatap ve ismet sıfatına sahip bir kul olarak şeytanın vesveselerine tabi olması mümkün değildir. Hz. Süleyman’ın şeytanın vesveselerine tabi olarak bir kadının bacaklarını görebilmek için onun köşk inşa ettirmesi ismet sıfatını olumsuz kılacak bir durumdur.”⁷³

Hem peygamber hem de hükümdar olan Hz. Süleyman’ın diğer varlıkların sözlerine inanıp onların yönlendirmeleriyle hareket etmesi düşünülemez. Zira vahyin kontrolünde olan bir peygamber yanlış bir tutum içinde olduğunda hemen uyarılmaktadır. Cinlerin bir takım tahayyül edilmesi mümkün olmayan sözler sarf etmesi kabul edilebilir bir durum değildir. Sırf dünyevi

⁷⁰ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 609.

⁷¹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1431), 2: 29.

⁷² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, 13: 210.

⁷³ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, 10: 203.

istekler için birtakım şeyler ortaya koyması da düşünülemez. Ayette geçtiği üzere Hz. Süleyman'ın vesile olmasıyla Belkıs Müslüman olmuştur. Bu da her Müslümanın arzu edeceği bir durumdur. Geçen rivayetler ise Hz. Süleyman'ı kötölemek için uydurulmuş ancak daha sonra bir şekilde tefsirlere dâhil edilmiş olan isrâîliyât türü rivayet malzemesine benzemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kıssa, hikâye, rivayet vb. kültür unsurlarından İslam'a ve özellikle de tefsire sokulan haberlere isrâîliyât denilmiştir. İsrâîliyâtın Müslümanlar arasında yaygınlaşmasının sebebi diğer din mensuplarıyla olan ilişkileridir. Vahyin inmeye başlaması ve yeni Müslüman olan sahâbenin Müslümanlığa olan heveslerinin fazla olması sebebiyle Kur'ân'da anlatılan kıssaların veciz bir üslupla verilmesiyle birlikte zaman, mekân ve yer isimlerinin müphem kalması neticesinde bu konuda Ehl-i kitab'a oldukça fazla soru sorulmuştur. Sorulan sorular muvacehesinde Ehl-i kitab'a ait bilgiler Müslümanlar arasında yaygınlaşmıştır. Bu bilgilerin gerek Hz. Peygamber'e gerekse sahâbeye isnat edilmesi ve güvenilirliği konusunda nas bulunup bulunmaması bir farklılık arz etmemektedir. Güvenilirliği konusunda nas varsa farklıdır, nas yoksa farklıdır, biri kabul edilirken diğeri reddedilebilmektedir.

en-Nesefî, tefsirinde kaynaklı ya da kaynaksız, uzun ya da kısa olmak suretiyle isrâîliyât türü rivayetlere yer vermiştir. İncelemeye çalıştığımız en-Neml sûresinin tefsirinde çokça isrâîliyât türü rivayetlerle karşılaştık. Bu sûre bağlamında çıkan neticeyi şu şekilde ifade edebiliriz:

İsrâîliyât türü nakledilen bilgiler; Hz. Peygamber'e isnadının kesin olması sebebiyle, "İslam'a uygun olan isrâîliyât"; Kur'ân ve sünnete aykırı olması sebebiyle, "İslam'a muhalif olan isrâîliyât"; tasdik ve tezkibi mümkün olmaması nedeniyle de, "hakkında yorum yapılmayan isrâîliyât" şeklinde bölümlere ayrılmaktadır. en-Nesefî, isrâîliyât konusunda söylediğimiz üç tür isrâîliyâta da yer vermiş ancak bu şekilde çeşitlendirilen isrâîliyât hakkında bir değerlendirme yaparak açıklama getirmemiş ve tasnif cihetine de gitmemiştir.

Bu rivayetlerden faydalı olanlar olduğu gibi tahayyül edilmesi mümkün olmayan akla hayale gelmedik haberler de zikretmiştir. Kur'ân'da açıkça zikredilmeyen veya müphem bırakılan hususların araştırılmasının Müslü-

manlara bir fayda sağlayıp sağlamadığı tartışma konusu olabilir. Ancak bu türden haberlerin peşine düşmektense Allah'ın Kur'an'da ve Hz. Peygamberin de hadislerde söylemiş oldukları ile yetinmek ve bunlarla iştigal etmek gereklidir. Son tahlilde Müslümanların bu kıssaların peşine düşmeyip anlatılanlarla yetinmesi, kendisi ve ümmet için emredilen bir gaye olarak anlaşılmalıdır.

Kaynakça

- Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'ân'da Hz. Süleyman'a Verilen Nimetler". *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, 13, sy. 17 (Eylül 2018): 49-62.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Çur'âni'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*. thk. Ali Abdu'l-Bêrî Atıyye. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Atmaca, Gökhan. "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat". *Ekev Akademi Dergisi*, 16, sy. 51 (Bahar 2012): 155-166.
- Aydemir, Abdullah. "Hz. Süleyman (as)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, sy. 1 (1983): 173-226.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabi, 1431.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış I". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1, sy. 6 (Kasım 1962): 8-11.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 2, sy. 3-4 (Mart-Nisan 1963): 3-6.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış II". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1, sy. 7 (Aralık 1962): 6-9.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2014.
- Çetiner, Bedreddin. *Ebu'l-Berekât en-Nesefti ve Medârik Tefsîri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsîr Usulü*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 25. Basım, 2013.
- Döner, Ertuğrul. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, sy. 4 (Eylül 2015): 1-39.

- Ebû Şuhbe, Muhammed. *el-İsrâiliyat ve'l-Mevdûât fi-Kütübi't-Tefsîr*. 4.Basım. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1431.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-. *el-Bahru'l-Muhît. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431.*
- Hamîdullah, Muhammed. *İslami İlimlerde İsrâiliyyât Yahut Gayr-i İslami Menşeli Rivayetler. çev: İbrahim Canan, Ankara: Sevinç Matbaası, 1977.*
- Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 23: 195. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. *el-Bidâye ve'n-Nihâye. nşr. Ali Şîrî. 14 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsi'l-Arabi, 1431.*
- İbnü'l-Esir el-Cezeri, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.*
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. nşr. Sâmî b. Muhammed es-Sellâm. 8 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1431.*
- Karacabey, Salih. "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12, sy. 1 (2003): 71-104.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kaya, Mesut. "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım". *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 13, sy. 1, (Bahar 2013): 199-213.
- Kevserî, Muhammed Zâhid el-. "Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyyât". çev: Osman Güner, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4, sy. 1 (2004): 221-225.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân. nşr. Ahmed el-Berdûnî- İbrahim Atfîş. 20 cilt. Mısır: Dâru'l Kütübi'l-Mısıriyye, 1432.*
- Kuzudişli, Ali. "Ka'bu'l-Ahbâr'ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrailiyyatla ilişkisi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (Bahar 2011): 67-90.
- Na'nâ'a, Remzi. *el-İsrâiliyyât ve Eserüha fi Kütübi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1390/1970.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. nşr. Yusuf Ali Bedevî. 3 cilt. 8. Basım. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018.
- Ören, Halis. *Keşşâf ve Nesefî Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrâiliyyat*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1988.
- Özel, Orhan. "Bir Kur'ân Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrâiliyyât Kritiği: Hz. Davud'a Gelen Davacılar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14, sy. 3 (2014): 123-155.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşıtı Söyleminin Tahlil ve Tenkid-i-". *İslami İlimler Dergisi*, 9, sy. 1 (Bahar 2014) 11-68.
- Selbes, Hasan. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vî'in İsrâiliyyât Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi 1998. II, 1999.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *Fethu'l-Kadîr*. 6 cilt. Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 1431.
- Uzun, Nihat. "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, sy. 1 (Bahar 2015): 7-39.
- Yargıcı, Atilla. "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, sy. 15 (Ocak-Haziran 2006) 51-65.
- Zehebî, Muhammed el-Hüseyin. *el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*. Kâhire: Mek-tebetü Vehbe, ty.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez. *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyat*. çev: Enbiya Yıldırım, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l Kütü-bi'l-Arabî, 1431.